

УДК: 343.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.55>

ПРЕДМЕТ СУДОВО-ВЕТЕРИНАРНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ В ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Яценко І.В.,
*доктор ветеринарних наук, професор,
провідний науковий співробітник
Національного наукового центру
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса»,
ORCID: 0000-0001-8903-2129*

Яценко І.В. Предмет судово-ветеринарної експертизи та його значення в теорії і практиці судової експертизи.

У роботі висвітлено питання щодо предмета судово-ветеринарної експертизи та розкрито його значення в теорії і практиці судової експертизи. Встановлено, що предметом судово-ветеринарної експертизи є сукупність фактичних даних та обставин справи (провадження), пов'язаних із шкодою, заподіяною здоров'ю і життю тварини, зокрема, характером, механізмом, черговістю, послідовністю, тяжкістю, прижиттєвістю чи посмертністю та давністю утворення тілесних ушкоджень, виникненням і поширенням захворювань тварин, виникненням їх каліцтва чи причиною смерті, дефектним наданням ветеринарної допомоги, безпечністю та якістю кормів і кормових добавок для тварин, встановлених судово-ветеринарним експертом на підставі використання спеціальних знань, шляхом застосування відповідних засобів (методів) за результатами проведеного всебічного дослідження матеріальних і матеріалізованих об'єктів, як носіїв інформації, з метою розв'язання ідентифікаційних, діагностичних та ситуаційних завдань судово-ветеринарної експертизи.

Показано, що фактичними даними та обставинами, що становлять предмет комплексної судової ветеринарно-біологічної, ветеринарно-молекулярно-генетичної, ветеринарно-балістичної, ветеринарно-мистецтвознавчої тощо експертизи, що виконуються шляхом інтеграції спеціальних знань, зокрема, з ветеринарної медицини, біології тварин, молекулярної генетики, балістики, мистецтвознавства є: видова, групова, вікова, статева і органно-тканинна приналежність біологічного матеріалу тваринного походження; наявність чи відсутність отрут в організмі тварин та їх отруєння (савців, тваринних гідробіонтів, бджіл тощо); ушкодження та мор тваринних гідробіонтів, заподіяних електротравмою, ушкодження та смерть тварин від дії вогнепальних, вибухових чи металевих знарядь.

Стверджується, що критерієм розмежування близьких за об'єктом видів судових експертиз, зокрема: судово-ветеринарної, судово-біологічної, судової молекулярно-генетичної тощо є властивості матеріальних об'єктів дослідження та безпосередній предмет судово-експертного дослідження. Показано, що точне визначення предмета судово-ветеринарної експертизи дозволило: розробити і сформулювати типові питання, які одночасно є і завданнями, що виносяться на розв'язання судовому експерту; окреслити коло фактичних даних, які можуть бути установлені під час проведення судово-ветеринарної експертизи; визначити природу спеціальних знань судово-ветеринарного експерта, яка впливає із предмета судово-ветеринарної експертизи; проводити судово-ветеринарне дослідження лише тих матеріальних об'єктів, які є матеріальними носіями інформації у межах предмета цієї експертизи або комплексної судової експертизи шляхом інтеграції спеціальних знань, зокрема, з ветеринарної медицини та інших наук, зокрема біології тварин, токсикології, хімії, балістики, мистецтвознавства тощо; доповнити ч. 2 ст. 242 КПК пунктом 6 про обов'язковість призначення судово-ветеринарної експертизи для з'ясування тяжкості та характеру шкоди, заподіяної здоров'ю тварини, а також для встановлення причини смерті тварин; включити рекомендації про призначення судово-ветеринарної експертизи до змісту методик розслідування окремих видів правопорушень щодо тварин; відмежувати судово-ве-

теринарну експертизу від судових експертиз суміжних родів чи видів, зокрема, судово-біологічної, судової молекулярно-генетичної тощо; розробити методики і окремі методи судово-ветеринарної експертизи для дослідження властивостей специфічних її матеріальних об'єктів з метою отримання інформації, що міститься в них з метою розв'язання типових експертних завдань; започаткувати проведення комплексних судових ветеринарно-біологічної, ветеринарно-молекулярно-генетичної, ветеринарно-балістичної, ветеринарно-мистецтвознавчої тощо експертиз шляхом інтеграції спеціальних знань, зокрема, з ветеринарної медицини, біології тварин, молекулярної генетики, балістики, мистецтвознавства тощо; організувати ефективне проведення судово-ветеринарної експертизи у спеціалізованій експертній установі; визначити перспективні напрями науково-дослідної роботи у сфері судово-експертної діяльності в цілому та судово-ветеринарної експертизи зокрема.

Ключові слова: судова експертиза, судово-ветеринарна експертиза, предмет судової експертизи, судово-експертна діяльність, тварини, інформація.

Yatsenko I.V. Subject of forensic veterinary examination and its significance in the theory and practice of forensic examination.

The article covers the issue of the forensic veterinary examination subject and reveals its significance in the theory and practice of forensic examination. It has been established that the subject of forensic veterinary examination is a set of factual data and circumstances of the case (proceedings) related to the harm caused to the health and life of the animal, in particular, the nature, mechanism, order, sequence, severity, lifetime or postmortem and the longevity of the formation of bodily injuries, the occurrence and spread of animal diseases, the occurrence of their injury or the cause of death, defective provision of veterinary care, safety and quality of animal feed and feed additives established by a forensic veterinary expert on the basis of using special knowledge, by using appropriate means (methods) based on the results of a comprehensive study of material and materialized objects, as carriers of information, in order to solve identification, diagnostic and situational tasks of forensic veterinary examination.

It is shown that the actual data and circumstances that constitute the subject of complex forensic veterinary-biological, veterinary-molecular-genetic, veterinary-ballistic, veterinary-art, etc., are carried out by integrating special knowledge, in particular, in veterinary medicine, animal biology, molecular genetics, ballistics, art history are: species, group, age, sex and organic-tissue belonging of biological material of animal origin the presence or absence of poisons in the body of animals and their poisoning (mammals, animal hydrobionts, bees, etc.); damage and pestilence of animal hydrobionts caused by electro trauma, damage and death of animals from the action of firearms, explosive or projectiles.

It is argued that the criterion for distinguishing closely related types of forensic examinations, in particular: forensic-veterinary, forensic-biological, forensic molecular-genetic, etc. are the properties of material objects of research and the direct subject of forensic-expert research. It is shown that the exact definition of the subject of forensic veterinary examination allowed: to develop and formulate typical issues, which are both tasks made for solving the forensic expert; outline the range of evidence that can be established during forensic veterinary examination; determine the nature of special knowledge of the forensic veterinary expert, which follows from the subject of forensic veterinary examination; conduct forensic veterinary examination of only those material objects that are material carriers of information within the subject of this examination or complex forensic examination by integrating special knowledge, in particular, in veterinary medicine and other sciences, in particular animal biology, toxicology, chemistry, ballistics, art criticism, etc.; to supplement part 2 of article 242 of the CPC with paragraph 6 on the obligatory appointment of a forensic veterinary examination to clarify the severity and nature of damage caused to the animal's health, as well as to determine the cause of death of animals; include recommendations on the appointment of a forensic veterinary examination in the content of methods for investigating certain types of offenses against animals; dissociate forensic veterinary examination from forensic examinations of related genera or species, in particular, forensic biological, forensic molecular genetics, etc.; develop methods and separate methods of forensic veterinary examination to study the properties of its specific material objects in order to obtain the information contained in them in order to solve typical expert tasks; initiate complex forensic veterinary and biological, veterinary-molecular-genetic, veterinary-ballistic, veterinary-art expertise, etc., by integrating special knowledge, in particular, in veterinary medicine, animal biology,

molecular genetics, ballistics, art criticism, etc.; organize an effective forensic veterinary examination in a specialized expert institution; identify promising areas of research work in the field of forensic expertise in general and forensic veterinary expertise in particular.

Key words: forensic examination, forensic-veterinary examination, subject of forensic examination, forensic-expert activity, animals, information.

Постановка наукової проблеми. Важливе значення у процесуальному законодавстві України та судово-експертній діяльності мають питання призначення, проведення та використання результатів судових експертиз [1]. Судово-ветеринарна експертиза, як один із видів судових експертиз, привертає до себе увагу, насамперед, тим, що допомагає встановити істину, проникнути у невідоме і таємне, під час розв'язання судово-експертних завдань, пов'язаних із розслідуванням правопорушень щодо тварини, а також правопорушень у фаховій діяльності, зокрема, встановлення відповідності дій фахівців ветеринарної медицини в вимогам діагностичної і лікувальної практики, під час клінічного обстеження тварини, виявлення ускладнень під час перебігу хвороби та лікування тварини, оцінці своєчасності й повноти проведення лікувально-профілактичних, протиепізоотичних, санітарно-гігієнічних, карантинних та інших заходів; порушення фахівцями ветеринарної медицини правил проведення профілактичних і оздоровчих заходів у тваринництві та зловживання ними службовим становищем тощо [2–3].

Як достатньо молода наукова галузь і сфера практичної судово-експертної діяльності, судово-ветеринарна експертиза є частиною експертології, має власну теоретичну базу [4]. Важливим питанням, яке нині стоїть перед вченими-юристами та судово-ветеринарними експертами є розробка та вдосконалення питання, що стосується визначення предмета дослідження в судово-ветеринарній експертизі, адже поняття «предмет судової експертизи» – одне з фундаментальних в науці про судову експертизу і в експертній практиці [5].

Вирішення зазначених проблем має важливе практичне значення, оскільки його відсутність негативно відображається на процесуальних і організаційних моментах практики проведення судово-ветеринарної експертизи, будучи причиною необґрунтованих відмов від її проведення, підміни судової експертизи іншими процесуальними діями, постановки питань, що виходять за межі компетенції судового експерта.

Правильне розуміння поняття «предмет судово-ветеринарної експертизи» необхідне для чіткого і обґрунтованого визначення підстав призначення й проведення зазначеної експертизи, а також правильного застосування правових норм, які містять це поняття.

Аналіз наукових публікацій. Актуальність визначення предмета судової експертизи як галузі практичної діяльності, проводилось українськими вченими, серед яких Е.Б. Сімакова-Єфремян, М.Г. Щербаковський, В.Ю. Шепітько, О.О. Бондаренко, О.Ю. Грошева, В.Г. Гончаренко, І.В. Гора, Н.І. Клименко, В.К. Лисиченко, О.В. Хомутенко, С.В. Кудряшова, Б.В. Романюк, Г.М. Нагорний, І.В. Пиріг, А.В. Лубенцов, М.В. Салтєвський, М.Я. Сегай, І.Я. Фрідман, О.М. Полупанов, В.М. Шерстюк, О.А. Гумєнський, Т.В. Будко [6–11] та інші. Дослідження окремих сторін предмета судово-ветеринарної експертизи в певній мірі проводилось і вченими-лікарями ветеринарної медицини зарубіжних країн, проте, в переважній більшості, з прикладної точки зору, вирішуючи окремі фахові питання, пов'язані із загоді тваринам різних видів та напрямів використання, тілесних ушкоджень або ж їх загибелі, зокрема у разі порушення правил утримання й експлуатації [12], завантаження у транспортні засоби й вивантаження з них [13], транспортування [14], тренування [15], дорожньо-транспортних пригод за участі тварин [16], сексуальним насиллям над ними [17], примушування тварин до виконання неприродних для них дій [18], браконьєрства [19], порушення правил обслуговування [20], а також під час використання у різних видовищних заходах [21], надання ветеринарної допомоги [22], постановки на тваринах не наукових експериментів [23], примушуванням до нападу одних тварин на інших [24], відлову [25] тощо. Водночас у зарубіжних наукових публікаціях є повідомлення про залучення фахівців ветеринарної медицини до проведення судово-ветеринарної експертизи під час розслідування правопорушень, де об'єктом були тварини [26–28].

Безумовно як вітчизняні, так і зарубіжні науковці зробили внесок у розвиток та удосконалення окремих теоретичних положень судово-ветеринарної експертизи, проте розлогого класичного дослідження питання щодо предмета як базового поняття в експертології та судово-експертній практиці вченими до нині не проводилось. У зв'язку з цим, досліджуване питання є актуальним як в юриспруденції, так і в судово-ветеринарній експертизі.

Мета роботи – сформулювати і обґрунтувати предмет судово-ветеринарної експертизи, як фундаментальної категорії нового виду судової експертизи, та встановити їх правову природу.

Викладення основного матеріалу. Однією із складних, проте найважливіших і базових категорій судової експертизи взагалі і судово-ветеринарної експертизи, зокрема, є предмет дослідження. Предметом є найбільш суттєві, важливі і головні сторони, властивості досліджуваного явища, об'єкта, на які спрямована пізнавальна діяльність суб'єкта пізнання [29]. Він окреслює природу і джерела знань судового експерта будь-якої експертної спеціальності, у т. ч. й судово-ветеринарної експертизи.

Вирішення питання про предмет судово-ветеринарної експертизи, як сфери наукової та практичної експертної діяльності, має велике значення для окреслення експертних завдань, що вирішуються цією експертизою, а також визначення їх зв'язку з об'єктами дослідження та межами компетенції судово-ветеринарного експерта. Перш ніж надати визначення предмета судово-ветеринарної експертизи, як нового виду судової експертизи, ми вважали за потрібне проаналізувати думки вчених-юристів та судових експертів щодо тлумачення цієї експертної категорії в судовій експертології та окремих видах судових експертиз, адже визначення предмета судової експертизи взагалі і судово-ветеринарної зокрема, серед науковців залишається не зовсім вирішеним і дискусійним, адже вчені не дійшли єдиної думки з цього питання, а, отже, трактують його по різному.

Дискусійність поняття «предмет судової експертизи» взагалі і судово-ветеринарної експертизи зокрема на сторінках спеціальної наукової літератури обумовлена його багатозначністю. Так, В.К. Лисиченко [30, с. 329] предмет судової експертизи отожднює з ідентифікацією, проте як вказує Е.Б. Сімакова-Єфремян [31] такий підхід вилучає із криміналістичної експертизи розв'язання діагностичних та ситуаційних завдань, що не припустимо.

Надгорний Г. М. довів взаємозв'язок предмета судової експертизи і предмета доказування (кола обставин, які підлягають установленню за кожною справою), як необхідну умову ефективного вирішення справи [32].

Б.В. Романюк [33, с. 130], Т.В. Варфоломеєва [34, с. 26], Г.М. Надгорний [32] дотримуються думки, що предметом судової експертизи є завдання, які ставляться судовому експерту для розв'язання. Проте, на наш погляд, не можна погодитись із таким твердженням, адже судова експертиза є пізнавальною діяльністю, отже, її предметом є обставини, дослідження яких дозволять отримати інформацію, що має встановити судовий експерт. Предмет експертизи існує об'єктивно, не залежно від інших чинників, наприклад, завдання замовника судової експертизи та не змінюється залежно від характеру і якості питань, поставлених на вирішення судовому експерту. Питання ж, поставлені судовому експерту для розв'язання під час проведення судової експертизи, лише спрямовують судового експерта у певне русло та уточнюють предмет дослідження.

Розвиваючи вчення про предмет судової експертизи О.В. Хомутенко та С.В. Кудряшова [35] визначають його як інформацію про факти та обставини справи, які одержують внаслідок дослідження об'єкта, а також фактичні дані, з'ясування яких потребує виключно спеціальних знань судового експерта відповідної спеціальності. Отже, таке поняття предмета судової експертизи є розширеним, у порівнянні з подібними визначеннями, приведеними іншими авторами.

Удосконалюючи понятійний апарат щодо предмета судової експертизи Т.В. Лоза [36] зазначає, що предметом судової експертизи є фактичні дані (властивості і стани об'єкта експертизи), які мали місце в об'єктивній дійсності та встановлені судовим експертом за результатами проведеного ним дослідження з використанням спеціальних знань. Під фактами (фактичними даними) слід розуміти істину, результат, подію, достовірне знання, саму подію (результат) та відомості про неї, достовірно підтверджені судовою експертизою. Отже, фактичними даними є судження судового експерта про факт (подію) у формі виведення, адже воно породжує достовірне знання, яке також є фактом.

У практичній діяльності предмет судової експертизи визначають її замовники у зв'язку з потребою експертного дослідження фактів і обставин, що мають значення для провадження чи розслідування справи з метою перевірки або формування доказів.

В.К. Лисиченко [37], М.Я. Сегай [38], В.П. Колонюк, Ю.Б. Форис, Е.В. Юдина, В.С. Виноградова [39] пов'язують предмет судової експертизи із об'єктами дослідження. Проте це різні поняття, адже предметом експертизи є не самі по собі матеріальні об'єкти, а фактичні дані, що являють собою відображення події правопорушення на об'єкті, підданому експертному дослідженню. Матеріальні об'єкти дослідження є лише фізичними об'єктивними джерелами фактичних даних, тому вони не визначають предмета експертизи та пояснюють його сутність.

О.М. Полупанов [40], виділяючи у змісті предмета судової експертизи наукову й практичну складові, дотримується погляду, що предметом судової експертизи, як галузі знань, в науковому аспекті є група об'єктивних закономірностей, які досліджуються, тобто мова йде про рід, вид судової експертизи, а не про процесуально-прикладне значення її предмета. У свою чергу, О.А. Гуменський та Т.В. Будко [41, с. 73] інтегруючи визначення поняття «предмет судової експертизи», запропоноване різними дослідниками, сформулювали його в авторській редакції таким: «предметом експертизи є факти, обставини, що мають значення для кримінальної, цивільної справи або справ про адміністративні правопорушення, що підлягають встановленню за допомогою спеціальних знань шляхом дослідження об'єктів експертизи. Для наступних суб'єктів – суду та осіб, які беруть участь у справі, - вони виступають як відомості про факти (фактичні дані)».

На думку авторитетного вченого в галузі судової експертизи М. Г. Щербаковського [42, с. 116] предметом судової експертизи як **наукової галузі знань** є два види закономірностей: група об'єктивних закономірностей формування властивостей об'єктів та їх зміна у зв'язку з подією, що розслідується, тобто закономірності дослідження матеріальних об'єктів судової експертизи. До закономірностей, що зумовлюють виникнення властивостей матеріальних об'єктів дослідження належать: формування властивостей матеріальних об'єктів як елементів події злочину; функціонування і взаємодії матеріальних об'єктів в обставинах події правопорушення; відображення властивостей матеріальних об'єктів у навколишній матеріальній обстановці; причинно-наслідкові та просторово-часові зв'язки та відносини матеріальних об'єктів, що виникають до, у момент і після події злочину. Закономірностями дослідження матеріальних об'єктів судової експертизи є пошук, виявлення і фіксація матеріальних об'єктів, їхніх властивостей і ознак; добування із матеріальних об'єктів релевантної інформації, фактичних даних про правопорушення, що розслідується.

З **практичної точки зору** поняття предмета судової експертизи рівнозначне меті дослідження і являє собою встановлення фактів (фактичних даних), суджень про факти, що мають значення для провадження чи справи, шляхом дослідження матеріальних об'єктів, наданих на експертизу, які є матеріальними носіями інформації про подію, що відбулася. У прикладному значенні предмета судової експертизи необхідно виділяти два аспекти: процесуальний і гносеологічний. Процесуальна складова предмета судової експертизи являє собою обставини та фактичні дані, які встановлюють за допомогою спеціальних знань та системою доказів. З гносеологічної точки зору предметом судової експертизи є властивості, сторони і відносини матеріальних об'єкта експертизи, що визначаються під час такого дослідження і розглядається на двох рівнях: як предмет роду (виду) судової експертизи та предмет конкретної експертизи [40].

Предмет роду чи виду судової експертизи являє собою сукупність усіх фактичних даних, які можуть бути встановлені під час проведення конкретної експертизи. З розвитком вчення про науковий предмет роду та виду судових експертиз коло обставин розширюється. Родове визначення предмета судової експертизи визначає його реалізацію в спеціальних визначеннях предмета окремих видів судової експертизи. Необхідні для справи (провадження), що розслідується фактичні дані є метою експертного дослідження і формулюються через сукупність питань, які вирішуються у певному роді чи виді судових експертиз [43].

М.Г. Щербаковський [44], підтримуючи думку інших дослідників цієї проблеми, зазначає про те, що загальна структура експертно-криміналістичного аналізу у кримінальному провадженні та доказуванні може бути найбільш повно і чітко представлена науково лише з позиції інформаційного підходу, що узгоджується із ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» [45], відповідно до якої судова експертиза є дослідження експертом матеріальних об'єктів, «які містять інформацію про обставини справи, що перебувають у провадженні органів досудового розслідування чи суду». Отже, як з гносеологічної, так і з доказової (процесуальної) точок зору діяльність судового експерта спрямована на отримання інформації про подію правопорушення з використанням спеціальних знань. Така інформація, як зазначає вчений, є результатом дослідження окремих властивостей наданих на експертизу матеріальних об'єктів.

Для формулювання дефініції терміну «предмет судово-ветеринарної експертизи», як нового виду судової експертизи, ми проаналізували визначення терміну «предмет» різних видів судової експертизи, особливо тих, в сукупності з якими судово-ветеринарна експертиза потенційно може формувати комплексі експертизи. Так, ретельним аналізом наукових праць щодо поняття предмета судової експертизи взагалі та комплексної судової експертизи зокрема, О. Ю. Грошева [46] сформулювала авторське визначення предмета комплексних біолого-трасологічних судово-експертних досліджень: «це

фактичні дані (факти та обставини) справи (провадження) щодо механізму слідоутворення під час взаємодії людини, предметів із матеріальними об'єктами біологічного походження, їх родової (групової) належності, джерела походження за слідами біологічного походження шляхом інтеграційного використання комплексу спеціальних знань у галузях біології та трасології, відповідними методами (засобами) з метою розв'язання діагностичних, ідентифікаційних та ситуаційних завдань судової експертизи.

А.В. Лубенцов [47] показав, що предметом судової автотехнічної експертизи є сукупність фактичних даних, пов'язаних із механізмом дорожньо-транспортних пригод, які встановлюються судовим експертом-автотехніком на основі проведеного дослідження із питань, що ставляться уповноваженою особою, а саме з приводу визначення технічного стану транспортного засобу, дорожньої обстановки на місці події та дій учасників події, а також обстановки, що сприяли виникненню події.

В.В. Топчій [48] вирішує питання щодо предмета судової молекулярно-генетичної експертизи через завдання, що можуть бути розв'язані цією експертизою. Так, предметом судової молекулярно-генетичної експертизи є фактичні дані та обставини щодо встановлення належності біологічних слідів, виявлених на місці події, особі, яка підозрюється у вчиненні правопорушення; встановлення належності біологічних слідів одній особі; зіставлення біологічних слідів, вилучених з місця події, з інформаційними базами дезоксирибонуклеїнової кислоти (далі – ДНК); диференціація ДНК у змішаних слідах біологічного походження для встановлення кількості осіб, яким належить біологічна речовина; встановлення, чи є родинні зв'язки між особами.

О.О. Шульга [49] вважає, що предметом судової мистецтвознавчої експертизи є сукупність фактичних даних (обставин провадження), відомостей про об'єкт, який представлений на мистецтвознавчу експертизу, включаючи обставини створення даного об'єкта (час, місце, використовувані матеріали, умови створення), а також його художню, історичну, культурну, наукову цінність, матеріальну вартість, а також його зміст та смислове навантаження тощо.

Е.Б. Сімакова-Єфремян [50, с. 137] провела фундаментальне наукове дослідження сутності міжгалузевого предмета комплексних судово-експертних досліджень. Дослідниця запропонувала таке визначення міжгалузевого предмета комплексних судово-експертних досліджень у судовій експертизі: «це фактичні дані (факти та обставини) справи щодо встановлення природи, властивостей, станів матеріальних об'єктів, їх родової (групової) належності, джерела походження, а також причин, механізму та умов, за яких відбулася подія (явище), шляхом інтеграційного використання комплексу спеціальних знань із різних галузей науки, техніки, мистецтва тощо, відповідними методами (засобами) в результаті дослідження матеріальних та матеріалізованих носіїв інформації з метою вирішення діагностичних, ідентифікаційних та ситуаційних завдань судової експертизи».

Отже, не залежно від виду судової експертизи, основою визначення терміну «предмет судової експертизи» є сукупність фактичних даних та обставин, які встановлює судовий експерт в процесі дослідження об'єктів судової експертизи.

Поряд із тим, що тлумачення поняття «предмет судової експертизи» приводять науковці, існує ще й його визначення в законопроектах України, а також в законодавстві зарубіжних країн.

Так, відповідно до п. 8 ч. 1 ст. 1 проекту Закону України «Про судово-експертну діяльність» [51] предметом судової експертизи є фактичні дані, що мають значення для справи (провадження), або становлять інтерес для замовника судової експертизи, які отримуються шляхом застосування спеціальних знань судового експерта та визначаються завданнями, поставленими перед судовим експертом, або в порядку експертної ініціативи, а згідно із п. 12 ч. 1 ст. 1 проекту Закону України «Про судову експертизу та самоврядування судових експертів» [52] предметом судової експертизи є встановлювані на підставі спеціальних знань експерта фактичні дані та обставини, що мають значення для вирішення кримінальної, цивільної, господарської, адміністративної справи, справи про адміністративне правопорушення або виконання рішень суду.

На наш погляд дефініція поняття «предмет судової експертизи», приведений у проекті Закону України «Про судово-експертну діяльність» [51], є більш осяжною, адже враховує фактичні дані, що мають значення для справи (провадження), а також становить інтерес для замовника судової експертизи, наприклад, у цивільному судочинстві, враховує завданнями, поставлені перед судовим експертом у процесуальному документі про призначення судової експертизи, а також можливість експертної ініціативи, передбаченої процесуальним законодавством України, а також абзацом 5 п. 2.1 відомчої Інструкції [65].

Закон Туркменістану «Про судово-експертну діяльність» [53] містить таку дефініцію предмета судової експертизи – це обставини, що мають значення для вирішення кримінальної, цивільної, арбітражної справи або справи про адміністративне правопорушення, які встановлюються шляхом проведення судової експертизи.

Таким чином, аналізом визначення терміну «предмет судової експертизи», що міститься в законодавстві про судово-експертну діяльність у законодавстві азійських республік встановлено, що у визначенні зазначеного терміну в Законі Туркменістану «Про судово-експертну діяльність» [53] не згадується, що фактичні дані, які становлять предмет судової експертизи, має ґрунтуватися на спеціальних знаннях судового експерта, відсутня згадка про те, що предмет судової експертизи визначається і завданнями, поставленими перед судовим експертом, а також відсутній акцент про можливість застосування порядку експертної ініціативи.

Згідно із ст. 1 Закону Азербайджанської Республіки «Про судово-експертну діяльність» [54] предметом судової експертизи є коло питань, які нею вирішуються. Отже, таке визначення предмета судової експертизи є найкоротшим визначенням, в якому відсутні елементи, які розкривають сутність цієї дефініції, у порівнянні із законодавством про судово-експертну діяльність інших країн.

Відповідно до ч. 9 ст. 1 Закону Республіки Казахстан «Про судово-експертну діяльність в Республіці Казахстан» від 10 лютого 2017 року [55] під поняттям «предмет судової експертизи» слід розуміти фактичні дані, що мають значення для вирішення кримінальної, цивільної справи або справи про адміністративне правопорушення, які встановлюються шляхом провадження судової експертизи.

Таким чином, аналізована дефініція «предмета судової експертизи» відсутня вказівка на те, що предметом судової експертизи можуть бути і фактичні дані, що мають значення для вирішення господарської справи, а також відсутня норма про застосування спеціальних знань судового експерта та його права на експертну ініціативу.

Закон Киргизької Республіки «Про судово-експертну діяльність» [56] не містить визначення поняття «предмет судової експертизи», проте цей термін в аналізованому Законі вживається багаторазово, зокрема: «судовий експерт бере участь у дослідженні обставин справи лише з питань, що належать до предмета дорученої йому судової експертизи та мають значення для надання висновку» (ч. 4 ст. 14); експерт має право: «ознайомлюватися з матеріалами справи, що стосуються предмета судової експертизи... (п. 4 ч. 1 ст. 21) та «з дозволу органу (особи), який призначив судову експертизу, бути присутнім під час проведення слідчих чи судових дій та заявляти клопотання, що стосуються предмета судової експертизи» (п. 12 ч. 1 ст. 21); «учасники процесу, присутні під час проведення судової експертизи, не мають права втручатися у перебіг досліджень, але можуть давати необхідні пояснення, які стосуються предмета судової експертизи» (ч. 2 ст. 28).

Закон Республіки Таджикистан «Про державну судову експертизу» [57] також не містить визначення поняття «предмет судової експертизи», проте цей термін у зазначеному Законі вживається у різних статтях, зокрема, у ст. 18 – права судового експерта: з дозволу органу (особи), який(яка) веде кримінальний, цивільний, економічний чи адміністративний процес, ознайомлюватися з матеріалами справи, які стосуються предмета експертизи (п. 3); «з дозволу органу (особи), який веде кримінальний, громадянський, економічний чи адміністративний процес, брати участь у провадженні процесуальних дій та ставити їх учасникам питання, які стосуються предмета державної судової експертизи» (п. 5); звертати увагу органів дізнання та попереднього слідства, суду та інших учасників процесу на обставини, пов'язані з предметом експертизи (п. 7); у ст. 26: «учасники процесу, присутні під час провадження державної судової експертизи, не мають права втручатися в хід експертизи, але можуть давати пояснення та ставити питання судовому експерту, що належать до предмету державної судової експертизи» (ч. 2); у ст. 35: «фізична особа, щодо якої проводиться державна судова експертиза, має право надавати судовому експерту пояснення, що стосуються предмета цієї державної судової експертизи» (п. 2); «судовий експерт не може бути допитаний з приводу отримання ним відомостей від фізичної особи, щодо якої він проводив державну судову експертизу, яка не належить до предмета цієї державної судової експертизи» (п. 3).

Закон Республіки Узбекистан «Про судову експертизу» [58] як і подібні Закони інших азійських республік, не містить визначення поняття «предмет судової експертизи», проте цей термін у зазначеному Законі вживається у різних статтях, зокрема, у ст. 10: «судовий експерт бере участь у дослідженні обставин справи лише з питань, що належать до предмета дорученої йому судової експертизи та мають значення для надання висновку»; ст. 15: «судовий експерт має право: у встановленому законодавством порядку ознайомлюватися з матеріалами справи, що належать до предмета судової

експертизи»; з дозволу дізнавача, слідчого, прокурора бути присутніми під час проведення слідчих дій та ставити питання, що стосуються предмета судової експертизи, особам, які беруть участь у цих слідчих діях; брати участь у судовому розгляді у дослідженні доказів, що стосуються предмета судової експертизи, та з дозволу суду ставити питання допитуваним особам; викладати у своєму висновку висновки не лише з питань, які перед ним були поставлені, а й з інших питань, що належать до предмета судової експертизи та мають значення для справи».

Закон Латвійської Республіки «Про судових експертів» [59] не містить визначення терміну «предмет судової експертизи», а також у ньому відсутні згадування про зв'язок повноважень судового експерта з предметом судової експертизи. Проте у п. 4 ч. 3 ст. 33 Кримінально-процесуального закону Латвії [60] зазначається, що експерт має право з дозволу або за посередництва особи, яка спрямовує процес, ставити питання допитуваним особам, що належать до предмета судової експертизи.

Отже, Закон Киргизької Республіки «Про судово-експертну діяльність» [56], Закон Республіки Таджикистан «Про державну судову експертизу» [57], Закон Республіки Узбекистан «Про судову експертизу» [58], Закон Латвійської Республіки «Про судових експертів» [59] не містить визначення терміну «предмет судової експертизи», проте його згадування в аналізованих законах часто зустрічається. Вважаємо, що приведення дефініції цього терміну в законах, щодо судової експертизи забезпечить правельне і однозначне його розуміння, окреслення кола об'єктів дослідження і завдань, які можуть бути вирішені за допомогою судової експертизи.

Важливе значення в теорії судової експертизи належить питанню щодо предмета конкретної судової експертизи, адже останній визначає мету пізнавальної діяльності судового експерта щодо дослідження наданих на судову експертизу матеріальних об'єктів. Предмет конкретної судової експертизи окреслює мету пізнавальної діяльності судового експерта під час дослідження матеріальних об'єктів експертизи, не може виходити за межі родового предмета судової експертизи та співвідноситься з предметом роду (виду) судової експертизи, як особливе і загальне, частина і ціле [44, с. 116].

Предмет окремих родів судових експертиз формується запитамі слідчої та судової практики та з'ясовується під час науково-дослідної роботи. Виявлення і дослідження їх окремих закономірностей є основою для розробки науково-технічних, спеціальних засобів і методів судово-експертного дослідження, у т. ч. і у судово-ветеринарній експертизі, що забезпечують отримання достовірних фактичних даних у конкретній справі (провадженні) [61, с. 70].

Предметом конкретної судової експертизи є фактичні дані, які необхідно установити за конкретною справою чи провадженням із застосуванням спеціальних знань у формі судової експертизи. Сутність предмета конкретної судової експертизи відображається в питаннях, які ставляться на розв'язання судовому експерту замовником судової експертизи, є експертними завданнями та формулюються у процесуальному документі уповноваженого органу чи особи про призначення судової експертизи (ухвали суду або постанові слідчого чи дізнавача).

Предмет конкретної судової експертизи, у т. ч. судово-ветеринарної дозволяє окреслити повноваження судового експерта у контексті процесуального законодавства, зокрема, відповідно до ст. 69 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) [62], ст. 72 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК) [63], ст. 69 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК) [64], ст. 68 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ) [65].

В контексті же базового законодавства про судову експертизу, зокрема, розділу II Закону України «Про судову експертизу» [45], а також підзаконних нормативно-правових актів – відомчих Інструкцій: «Інструкції про призначення і проведення судових експертиз та експертних досліджень» [66] та «Інструкції про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах» [67], окреслені права, обов'язки, заборони та обмеження для судового експерта.

Так, згідно із ч. 3 ст. 69 КПК судовий експерт має право знайомитися з матеріалами кримінального провадження, що стосуються предмета дослідження (п. 1); заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи (п. 2); бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предметів та об'єктів дослідження (п. 3); ставити запитання, що стосуються предмета та об'єктів дослідження, особам, які беруть участь у кримінальному провадженні (п. 5).

Відповідно до ч. 6 ст. 72 ЦПК, ч. 6 ст. 69 ГПК, ч. 6 ст. 68 КАСУ судовий експерт має такі повноваження, пов'язані з предметом судової експертизи: ознайомлюватися з матеріалами справи (п. 1); бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предмета і об'єктів досліджен-

ня (п. 4); для цілей проведення експертизи заявляти клопотання про опитування учасників справи та свідків (п. 5).

У проєкті Закону «Про судово-експертну діяльність» [51] також регламентуються повноваження судового експерта, враховуючи предмет дослідження, зокрема: «під час проведення судової експертизи судовим експертом вживаються заходи для здійснення повного й об'єктивного дослідження в межах предмета судової експертизи та кваліфікації судового експерта» (ч. 1 ст. 7); «судовий експерт має право: знайомитися з матеріалами справи (провадження) в межах предмета судової експертизи (ч. 1 ст. 17); бути присутнім під час проведення процесуальних і виконавчих дій, що стосуються предмета судової експертизи, та з дозволу замовника судової експертизи і в його присутності проводити окремі дослідження, ставити питання учасникам процесу, що стосуються предмета та об'єкта судової експертизи» (п. 4 ст. 17); «запрошені особи, присутні при проведенні судової експертизи, не мають права втручатися в хід досліджень, але з дозволу судового експерта можуть надавати йому пояснення, що стосуються предмета судової експертизи» (ч. 2 ст. 46); «повторна судова експертиза проводиться під час судового провадження у разі необхідності дослідження тих самих об'єктів і вирішення тих самих питань, які вже були предметом дослідження» (ч. 1 ст. 52).

Також до повноважень судового експерта, що стосуються проведення судової експертизи, згідно з п. 2.1 «Інструкції про призначення і проведення судових експертиз та експертних досліджень» [66], відносяться: ознайомлюватися з матеріалами справи, які стосуються предмета експертизи (абзац 1); з дозволу органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), бути присутнім під час проведення процесуальних, виконавчих дій та ставити питання учасникам процесу, що стосуються предмета чи об'єкта експертизи (абзац 4).

Відповідно до ч. 1 розділу II «Інструкції про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах» [67] судовий експерт щодо предмета судової експертизи має права: ознайомлюватися з матеріалами справи, які стосуються предмета експертизи (п. 1); заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи (п. 2); з дозволу органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), бути присутнім під час проведення процесуальних, виконавчих дій, ставити питання учасникам процесу, що стосуються предмета чи об'єкта експертизи (п. 3).

Отже, проаналізовані основні нормативно-правові акти, нормативні документи та проєкт Закону дають можливість стверджувати, що в основі фахової діяльності судового експерта лежить предмет і об'єкти судової експертизи. Повноваження судового експерта не повинні виходити за межі предмета дослідження. У разі порушення цієї заборони створюються умови, згідно із ст. 89 КПК, для визнання висновку судового експерта за результатами проведеної судової експертизи, як доказу за справою, не допустимим, а недопустимий доказ не може бути використаний для прийняття процесуальних рішень, на нього не може посилатися слідчий чи дізнавач під час укладання обвинувального висновку, а суд – під час ухвалення судового рішення.

В результаті аналізу наукових робіт та нормативно-правових актів, що стосуються питання предмета судової експертизи та його значення в теорії і практиці експертології, приходимо до думки про необхідність підтримання думки М. Г. Щербаковського [44] про те, що існуюча невизначеність предмета судової експертизи не може не впливати на розвиток теоретичних основ судової експертизи, ускладнює аналіз окремих проблем, що відображають запити практичної експертної діяльності.

Основою предмета судово-ветеринарної експертизи є фактичні дані та обставини, перелік яких подано на рис. 1. Так, тілесні ушкодження, хвороби, отруєння (в клінічному розумінні), каліцтво, як фактичні дані, встановлюються шляхом проведення судово-ветеринарної експертизи живої підекспертної тварини чи підекспертного трупа тварини або в рамках комплексної судової ветеринарної та балістичної чи комплексної судової ветеринарної, балістичної та трасологічної експертиз. Безпечність та якість кормів і кормових добавок для тварин, якість ветеринарних лікарських засобів, біологічний матеріал тваринного походження (кістки скелета тварин, луска риб, волосся ссавців, пір'я птахів, кров, сперма тощо) досліджуються в рамках комплексної судової ветеринарно-біологічної або комплексної судової ветеринарно-молекулярно-генетичної експертиз тощо. Дослідження тварини з вогнепальними ушкодженнями проводяться за допомогою комплексної ветеринарно-балістичної експертизи тощо.

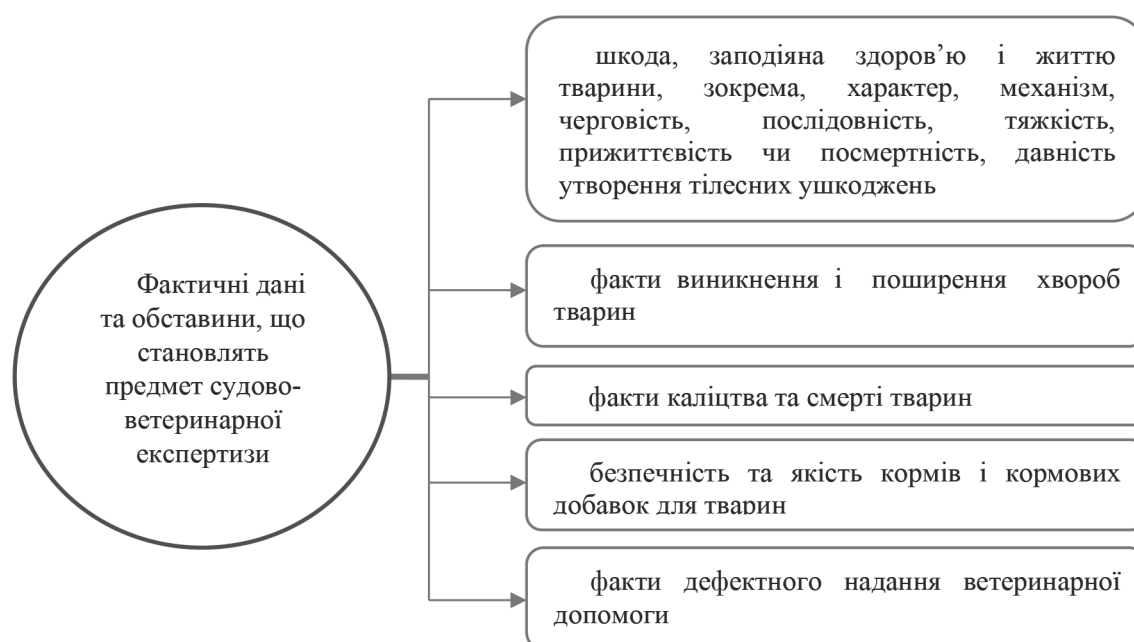

Рис. 1. Блок-схема: «Фактичні дані та обставини, що становлять предмет судово-ветеринарної експертизи»

Проаналізуємо кожен елемент, що включає в себе предмет судово-ветеринарної експертизи. Так, відповідно до Правил судово-ветеринарного визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини [68] шкода, заподіяна здоров'ю тварини, полягає у тимчасовому або стійкому порушенні функцій органів, систем організму і/або ділянок тіла, внаслідок ушкодження (травми), захворювання, патологічного стану, який зумовив обмеження можливості забезпечувати твариною основні прояви життєдіяльності на рівні з іншими тваринами цього ж виду, а також знівечує зовнішній вигляд тварини через спотворення частин тіла внаслідок їх деформації, а також їх фізичної відсутності (п. 1.7). Тілесними ушкодженнями (травмою) є шкода здоров'ю у вигляді тимчасового або стійкого його розладу, каліцтва або смерті однієї чи кількох тварин, що виникло від дії одного або кількох травмуючих чинників зовнішнього середовища (фізичних: механічних, барометричних, термічних, променевих; хімічних, біологічних) і проявляється порушенням анатомічної цілісності, структури та функції тканин, органів чи частин тіла тварини (п. 1.14). Отже, першим елементом предмета судово-ветеринарної експертизи є характер, локалізація, механізм виникнення, їх черговість і послідовність заподіяння, давність виникнення, тяжкість тілесних ушкоджень.

Іншим елементом предмета судово-ветеринарної експертизи є *факт виникнення і поширення хвороб*, або захворювань – патологічних процесів, які проявляються порушеннями будови, обміну речовин чи / та функціонування організму у тварини. Предметом судово-ветеринарної експертизи є не будь-які факти хвороб тварин, а лише ті, які стали причиною епізоотій (вибухоподібне поширення інфекційної хвороби тварин, що значно перевищує звичайний рівень захворюваності на цю хворобу на даній території.) або панзоотій (вищий ступінь розвитку епізоотії), спричинили блискавичне або швидке розповсюдження збудників та масову загибель тварин, заподіяли значні економічні збитки суб'єктам господарювання. До таких хвороб належать, наприклад, африканська чума свиней, сибірка, грип птиці, чума великої рогатої худоби, інфекційний енцефаломієліт коней тощо.

Також предметом судово-ветеринарної експертизи є факт хвороби тварин, яка за характером протікання не належать до епізоотій або панзоотій або навіть хвороби незаразної етіології у окремих тварин, проте у замовника судової експертизи є підозра, що під час діагностики та лікування хворої тварини були допущені дефекти надання ветеринарної допомоги («лікарські помилки»), які призвели до розладу здоров'я тварини, її каліцтва чи смерті.

Під розладом здоров'я тварини необхідно розуміти будь-які порушення нормальної діяльності організму, стійким порушенням режиму звичного існування (життя) тварини, втратою здатності до

корисного (загальногосподарського або спеціального) використання свійської тварини, втратою можливості до самостійного повноцінного існування в навколишньому середовищі дикою твариною, або розвитку хворобливого процесу в організмі, які безпосередньо пов'язані із шкодою, заподіяною здоров'ю [68, п. 1.15].

Ще одним елементом предмета судово-ветеринарної експертизи є установлення факту наявності чи відсутності в організмі тварини отруту. Судово-ветеринарна експертиза отруєння, як патологічного процесу, що протікає в організмі тварини, дозволяє слідчому чи дізнавачеві вирішити питання про наявність або відсутність складу правопорушення, умов і обставин його вчинення, а також вини підозрювальної особи. Гострі отруєння тварин для якого характерний раптовий початок і швидке наростання симптомів реєструються як у непродуктивних, так і продуктивних тварин, у т. ч. бджіл і риби. За отруєнь ушкоджуючим чинником є отрута – хімічна речовина, яка у разі надходження в організм тварини, діючи хімічним і фізико-хімічним шляхом, за певних умов спричиняє розлад її здоров'я або смерть.

Іншим елементом предмета судово-ветеринарної експертизи є *факт каліцтва* тварини. Отже, каліцтво тварини – стійкі розлади здоров'я тварини внаслідок тілесного ушкодження чи його наслідків, вроджених вад розвитку, захворювань, нещасного випадку, що призвело до повної або часткової втрати будь-якого органа чи ділянки тіла тварини, або до повної чи часткової втрати лише функцій органа чи ділянок тіла тварини, що при взаємодії тварини із зовнішнім середовищем може призвести до стійкої втрати або значного обмеження можливості забезпечувати фізіологічні прояви життєдіяльності на рівні з іншими тваринами цього ж виду (харчування, розмноження, орієнтація та переміщення в просторі, координація рухів, ведення природного способу життя, контакту з іншими тваринами, самозахисту, здатності до виконання корисної роботи тощо), а також спотворює зовнішній вигляд тварини через знівечення частин тіла в результаті деформації, а також їх фізичної відсутності [69].

Предметом судово-ветеринарної експертизи є також факт смерті тварини. Смерть тварин – незворотне припинення обміну речовин та життєвих функцій організму внаслідок механічних, фізичних, хімічних, біологічних ушкоджень. Об'єктом дослідження буде труп тварини або його фрагменти. Причиною смерті тварини можуть бути хвороби, хворобливі стани або ушкодження, які спричинилися або призвели до смерті, а також обставини нещасного випадку або насильства, які заподіяли таких травм. Судово-ветеринарне з'ясування причини смерті тварини має важливе значення для встановлення вини у кримінальному судочинстві, наприклад, за жорстокого поводження з твариною, або для правильного оформлення свідоцтва про смерть тварини, а також підстав для виплати страховки або для інших адміністративних цілей.

Безпечність та якість кормів і кормових добавок для тварин є ще одним елементом предмета судово-ветеринарної експертизи. Об'єктом дослідження будуть корми і кормові добавки. Відповідно до п. 25 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про безпечність та гігієну кормів» [70] кормом є будь-яка речовина або продукт, включаючи кормові добавки, перероблені, частково перероблені чи неперероблені, призначені для годування тварин.

Кормовими добавками згідно з п. 29 ч. 1 ст. 1 зазначеного вище Закону є речовини, мікроорганізми або суміші, інші ніж кормовий матеріал або премікси, які спеціально додаються до корму або води з метою виконання однієї чи декількох з таких функцій: задоволення поживних потреб тварин, забезпечення сприятливого впливу на характеристики кормів, продуктів тваринного походження, екологічні наслідки тваринницької діяльності, продуктивність та благополуччя тварин, зокрема шляхом впливу на шлунково-кишкову флору та засвоєваність кормів чи колір декоративних рибок та птахів, здійснення кокцидіостатичної чи гістомоностатичної дії.

Згідно із п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про безпечність та гігієну кормів» [70] безпечні корми – корми, що не справляють шкідливого впливу на здоров'я тварин та не роблять харчові продукти, одержані від тварин, яким згодовується корм та які використовуються для виробництва харчових продуктів тваринного походження, небезпечними для споживання людиною. Метою судово-ветеринарного дослідження буде виявлення небезпечних кормів. Так, відповідно до п. 38 ч. 1 ст. 1 цього ж Закону, небезпечними кормами є корми, що мають або можуть мати негативний вплив на здоров'я тварин та/або роблять харчові продукти, одержані від тварин, яким згодовується корм та які використовуються для виробництва харчових продуктів тваринного походження, небезпечними для споживання людиною.

Факти дефектного надання ветеринарної допомоги також є одним із елементів предмета судово-ветеринарної експертизи. Так, дефектами надання ветеринарної допомоги слід вважати неналежне

здійснення діагностики та лікування хворої або травмованої тварини, організації ветеринарної допомоги та профілактики, яке призвело до несприятливого результату ветеринарного втручання [68, п. 5.16], адже погіршення стану здоров'я підекспертної тварини, обумовлене дефектом надання ветеринарної допомоги, є заподіянням шкоди здоров'ю тварини [68, п. 5.15]. Судово-ветеринарне встановлення фактів дефектного надання ветеринарної допомоги має важливе значення для встановлення вини фахівця ветеринарної медицини, який надавав ветеринарну допомогу, а також дозволяє слідчому, дізнавачеві чи суду вирішити питання про наявність або відсутність складу правопорушення, умов і обставин його вчинення.

Критерієм розмежування близьких видів експертиз, зокрема: судово-ветеринарної, судово-біологічної, судової молекулярно-генетичної тощо є властивості матеріальних об'єктів дослідження та безпосередній предмет дослідження. Під час проведення кожної судової експертизи до матеріальних об'єктів дослідження застосовуються лише ті методи дослідження та добувається та інформація, що відповідає відповідній судово-експертній галузі. Так, родовим об'єктом судово-ветеринарної, судово-біологічної, судової молекулярно-генетичної експертиз може бути тварина. Проте видовим предметом судово-ветеринарної експертизи, наприклад, є встановлені патоморфологічні зміни, що утворилися в трупі тварини за смертельного ушкодження гострим предметом, видовим предметом судово-біологічної експертизи того ж трупа тварини є, наприклад, встановлення видової належності фрагмента трупа тварини за характерними морфологічними особливостями волосся, а видовим предметом судової генетично-молекулярної експертизи є, наприклад, встановлення належності окремих фрагментів розчленованого трупа тварини до одного цілого, тобто трупа однієї тварини.

У судовій експертизі існують також об'єкти, для повноти дослідження яких можуть залучатися судові експерти різних експертних спеціальностей. У таких випадках предметна область визначається та реалізується шляхом інтеграції спеціальних знань, зокрема, з ветеринарної медицини, молекулярної генетики, мистецтвознавства, балістики, біології тварин, трасології тощо [71] тощо внаслідок призначення комплексної судової експертизи.

До фактичних даних, що є предметом комплексної судової ветеринарно-біологічної, ветеринарно-молекулярно-генетичної, ветеринарно-балістичної, ветеринарно-мистецтвознавчої тощо експертизи експертизи, елементом якої є судово-ветеринарні дослідження, належать такі, що подані на рис. 2.

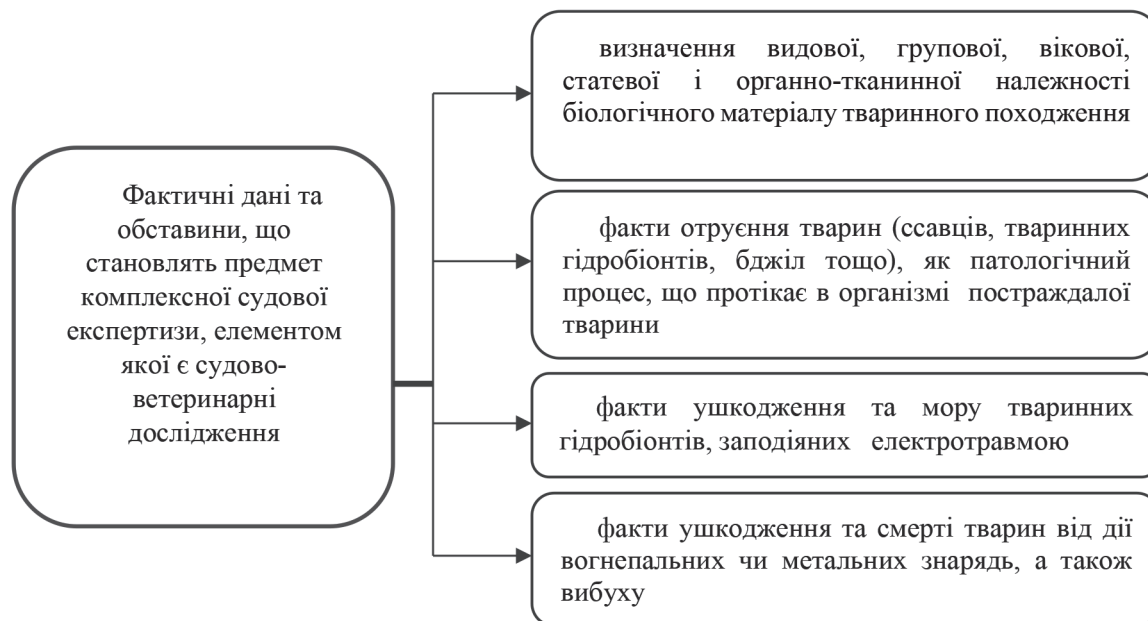

Рис. 2. Блок-схема: «Фактичні дані та обставини, що становлять предмет комплексної судової експертизи, елементом якої є судово-ветеринарні дослідження»

Фактичними даними та обставинами, що становлять предмет комплексної судової експертизи, шляхом інтеграції спеціальних знань, зокрема, з ветеринарної медицини, біології тварин, молекулярної генетики, балістики, мистецтвознавства є: видова, групова, вікова, статева і органно-тканинна приналежність біологічного матеріалу тваринного походження; факти наявності чи відсутності отрут в організмі тварин (ссавців, тваринних гідробіонтів, бджіл тощо); факти ушкодження та мору тваринних гідробіонтів, заподіяних електротравмою; факти ушкодження та смерті тварин від дії вогнепальних, вибухових чи металевих знарядь.

Визначення видової, групової, вікової, статевої і органно-тканинної належності біологічного матеріалу тваринного походження також є предметною областю комплексної судової ветеринарно-біологічної експертизи, яка виконується шляхом інтеграції спеціальних знань, зокрема, з ветеринарної медицини та біології тварин, адже до біологічного матеріалу тваринного походження належать внутрішні органи, кістки скелета, сліди крові, сперми, виділень (сеча, кал), ембріони тварин, відчленовані частини туші чи трупа тварини, скелетовані та гнилісно змінені трупи або їх фрагменти, луска риби, волосся ссавців та пір'я птиці тощо.

У межах комплексної судової ветеринарно-біологічної експертизи предметом судово-ветеринарного експертного дослідження є встановлення характеру, локалізації, механізму, черговості, послідовності, знаряддя заподіяння, давності виникнення, ступеня тяжкості заподіяних тілесних ушкоджень, механізму розчленування, як шкоди здоров'ю і життю тварини, причини її смерті, факту і причини мору гідробіонтів чи бджіл, а предметом судово-біологічного чи судового молекулярно-генетичного експертного дослідження буде встановлення видової, групової, вікової, статевої і органно-тканинної належності об'єктів тваринного походження на молекулярному рівні, вилучених на місці події та пов'язаних з подією правопорушення.

Необхідність комплексного судово-експертного дослідження біологічного матеріалу тваринного походження виникає під час розслідування правопорушень щодо життя і здоров'я тварин, наприклад, жорстокого поводження з ними, незаконного полювання, мору риб та інших гідробіонтів, вилову риби та інших гідробіонтів шляхом застосуванням заборонених засобів її електрооглушення, браконьєрства тощо.

Метою проведення комплексної судової ветеринарно-токсикологічної чи ветеринарно-хімічної експертизи є встановлення клінічних ознак отруєння у живої підекспертної тварини або патолого-морфологічних змін у трупі тварин, зумовлених дією отрути, а також виявлення самої отрути та визначення її концентрації в організмі. Для з'ясування причинно-наслідкових зв'язків між отруєнням тварин (ссавців, риби та інших гідробіонтів, бджіл) та їх загибеллю (мором тваринних гідробіонтів і бджіл) також застосовується інтеграція спеціальних знань з ветеринарної медицини, токсикології, хімії. У цьому випадку, у межах комплексної судової ветеринарно-токсикологічної чи ветеринарно-хімічної експертизи предметом судово-ветеринарного експертного дослідження буде виявлення клінічних ознак протікання отруєння у тварини (за результатами дослідження тварини безпосередньо, або аналізу виписки з історії хвороби тварини), або виявлення характеру, локалізації, механізму патолого-морфологічних змін в організмі об'єктів дослідження, встановлення причини смерті та давності її настання, прижиттєвості чи посмертності настання смерті, причинно-наслідкового зв'язку між потраплянням отрути в організм тварини і отруєнням, як патологічним процесом, що розвивається в її організмі або патоморфологічними змінами, що виявлені у трупі тварини під час судово-ветеринарного розтину. Предметом судово-токсикологічного експертного дослідження або судово-хімічного експертного дослідження буде встановлення факту присутності чи відсутності в організмі цих тварин та в довкіллі шкідливих речовин (отрут), наприклад, певного інсектициду, пестициду тощо і визначення його концентрації в організмі підекспертної тварини та в об'єктах довкілля (рослини, ґрунт) за необхідності та за можливості.

Для з'ясування факту ушкодження та мору тваринних гідробіонтів, заподіяних *електротравмою* (наприклад, вилучених правоохоронними органами під час вилову риби та інших гідробіонтів шляхом застосуванням заборонених засобів її електрооглушення), також є предметною областю комплексної судової ветеринарної, біологічної та електротехнічної експертизи, шляхом інтеграції спеціальних знань, зокрема, з ветеринарної медицини, біології тварин та електротехніки. В межах комплексної судової експертизи ветеринарної, біологічної та електротехнічної експертизи предметом судово-ветеринарного експертного дослідження буде виявлення характеру, локалізації, механізму патолого-морфологічних змін у туші та внутрішніх органах підекспертних гідробіонтів, встановлення причини смерті та давності її настання; предметом судово-біологічного експертного дослідження буде визна-

чення видової належності цих же гідробіонтів за морфологічними особливостями луски або інших структур їх організму; предметом судового електротехнічного дослідження буде встановлення технічних засобів, за допомогою яких заподіяно мор тваринних гідробіонтів.

Для дослідження підекспертного трупа тварини чи живої підекспертної тварини з ознаками *вогнепального ушкодження, від вибуху чи ушкодження з металних знарядь* (наприклад, вилучених правоохоронними органами під час незаконного полювання), призначається комплексна судова ветеринарна, вибухово-технічна та експертиза холодної зброї, яка виконується шляхом інтеграції спеціальних знань, зокрема, з ветеринарної медицини, балістики, вибухової техніки, холодної зброї. У цьому випадку у межах комплексної судової ветеринарної, вибухово-технічної експертизи та експертизи холодної зброї, предметом судово-ветеринарного експертного дослідження буде виявлення характеру, локалізації, механізму, черговості й послідовності, прижиттєвості чи посмертності, давності утворення ушкоджень, заподіяних тварині та встановлення причини її смерті, а предметом судово-балістичного дослідження є встановлення травмуючого предмета (наприклад, зброї) з якої тварині були заподіяні ці ушкодження.

Для дослідження живої підекспертної тварини чи підекспертного трупа тварини або матеріалізованих об'єктів, пов'язаних із виготовленням або розповсюдженням творів, що пропагують культ насильства і жорстокості призначається також комплексна судова ветеринарно-мистецтвознавча експертиза, що виконується шляхом інтеграції спеціальних знань, зокрема, з ветеринарної медицини та мистецтвознавства. У межах комплексної судової ветеринарно-мистецтвознавчої експертизи предметом судово-ветеринарного експертного дослідження буде виявлення характеру, локалізації, механізму, черговості й послідовності, прижиттєвості чи посмертності, давності утворення ушкоджень, заподіяних тварині, з'ясування наслідків для життя і здоров'я, до яких такі дії могли призвести, а також факт спричинення болю й страждань потерпілої тварини або встановлення причини її смерті, а предметом судово-мистецтвознавчого експертного дослідження, наприклад, є встановлення факту належності твору, яким можуть бути фотографії, відеофільми та інші об'єкти, що містяться на носії інформації, що пропагує культ насильства і жорстокості.

Зважаючи на викладене, нами сформульовано авторську дефініцію поняття «предмет судово-ветеринарної експертизи», зміст якої полягає у тому, що це: сукупність фактичних даних та обставин справи (провадження), пов'язаних із шкодою, заподіяною здоров'ю і життю тварини, зокрема, характером, механізмом, черговістю, послідовністю, тяжкістю, прижиттєвістю чи посмертністю та давністю утворення тілесних ушкоджень; виникненням і поширенням захворювань тварин; виникненням їх каліцтва чи причиною смерті; дефектним наданням ветеринарної допомоги; безпечністю та якістю кормів і кормових добавок для тварин, встановлених судово-ветеринарним експертом на підставі використання спеціальних знань, шляхом застосування відповідних засобів (методів) за результатами проведеного всебічного дослідження матеріальних і матеріалізованих об'єктів, як носіїв інформації, з метою розв'язання ідентифікаційних, діагностичних та ситуаційних завдань судово-ветеринарної експертизи.

Таким чином, точне визначення предмета судово-ветеринарної експертизи дозволило:

– розробити і сформулювати типові питання, які одночасно є і завданнями, що виносяться на розв'язання судовому експерту, наприклад, під час судово-ветеринарного дослідження живої підекспертної тварини: до якого виду, класу і типу належить підекспертна жива тварина, яким є характер ушкоджень з ветеринарної точки зору (садно, синець, рана, перелом кістки тощо) та яка їх локалізація; який механізм виникнення тілесних ушкоджень у тварини; яка черговість і послідовність заподіяння ушкоджень; чи можна за характером ушкодження встановити, яким знаряддям травми вони спричинені; яка давність виникнення тілесних ушкоджень; якого ступеню тяжкості кожне з ушкоджень; чи є ушкодження, завдані тварині, небезпечними для життя в момент їх заподіяння, а якщо так, то чим зумовлена їх небезпечність; до яких наслідків для здоров'я тварини призвело кожне із спричинених ушкоджень, і якими є наслідки в їх сукупності тощо, або ж під час судово-ветеринарного дослідження під експертного трупа тварини: які тілесні ушкодження виявлені в трупі тварини, яка їх локалізація і характер; який механізм та яка черговість заподіяння тілесних ушкоджень; що стало причиною смерті тварини; прижиттєвий чи посмертний характер носять ушкодження, виявлені у трупі тварини; яка давність їх утворення; якого ступеня тяжкості шкода, заподіяна здоров'ю тварини внаслідок ушкодження; чи могли ушкодження, виявлені в трупі тварини, призвести до смертельних наслідків; чи є виявлені в трупі тварини тілесні ушкодження каліцтвом; чи є на трупі тварини характерні ознаки, за якими можна встановити характер та

особливості зброї чи інших знарядь, якими спричинені ушкодження; який причинно-наслідковий зв'язок між виявленими тілесними ушкодженнями і смертю тварини та інші. Орієнтовний перелік питань, що можуть бути поставлені під час проведення судово-ветеринарної експертизи, наведено в «Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки і призначення судових експертів та експертних досліджень», затверджених наказом Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5 [72];

- окреслити коло фактичних даних, які можуть бути установлені під час проведення судово-ветеринарної експертизи, наприклад, встановити причину смерті підекспертної тварини, з'ясувати причину тілесних ушкоджень, заподіяних підекспертній тварині, визначити безпечність та якість кормів для тварин або ветеринарних лікарських засобів тощо;

- окреслити коло фактичних даних, які можуть бути установлені під час проведення комплексної судової експертизи шляхом інтеграції спеціальних знань, зокрема, з ветеринарної медицини, біології тварин, судової балістики, судової токсикології, судової хімії, мистецтвознавства;

- проводити судово-ветеринарне дослідження лише тих матеріальних об'єктів, що є матеріальними носіями інформації у межах предмета судово-ветеринарної експертизи, наприклад, підекспертних трупів тварин, відчленовані частини туші чи трупа тварини, скелетовані рештки трупа тварини, живих підекспертних тварин, кормів і кормових добавок для тварин;

- доповнити ч. 2 ст. 242 КПК пунктом 6 про обов'язковість призначення судово-ветеринарної експертизи для з'ясування тяжкості та характеру шкоди, заподіяної здоров'ю тварини, а також для встановлення причини смерті тварин (савців, тваринних гідробіонтів, бджіл тощо);

- включити рекомендації про призначення судово-ветеринарної експертизи до змісту методик розслідування окремих видів правопорушень щодо тварин;

- відмежувати судово-ветеринарну експертизу від судових експертиз суміжних родів чи видів, наприклад, судово-біологічної, судової молекулярно-генетичної, судової експертизи сильнодіючих та отруйних речовин тощо;

- розробити методики і окремі методи судово-ветеринарної експертизи для дослідження властивостей специфічних її матеріальних об'єктів для отримання інформації, що міститься в них з метою розв'язання типових експертних завдань. Наприклад, в Національному науковому центрі «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса» в рамках виконання науково-дослідної роботи нами розроблені та нині розробляються: «Методика судово-ветеринарної експертизи трупів тварин» [73], «Методика судово-ветеринарного дослідження тварин з метою встановлення їх каліцтва» [74], «Методика судово-ветеринарного дослідження живої підекспертної тварини» [75], а також методичні рекомендації: «Правила судово-ветеринарного визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини» [68], «Правила судово-ветеринарної експертизи трупів тварин» [76], «Порядком вилучення об'єктів судово-ветеринарної експертизи з трупа тварини для лабораторних досліджень» [77], які після успішної апробації будуть внесені до державного Реєстру (інформаційного фонду);

- започаткувати проведення комплексних експертиз шляхом інтеграції спеціальних знань, зокрема, з ветеринарної медицини, біології тварин, молекулярної генетики, балістики, мистецтвознавства, судової медицини тощо;

- організувати ефективне проведення судово-ветеринарної експертизи у спеціалізованій експертній установі;

- визначити перспективні напрями науково-дослідної роботи у сфері судово-експертної діяльності в цілому та судово-ветеринарної експертизи зокрема, наприклад, щодо судово-ветеринарного дослідження кормів для тварин з метою встановлення їх безпечності та якості; судово-ветеринарного дослідження живих підекспертних тварин чи трупів з метою виявлення в їх організмі отрут тощо.

Висновки. 1. Предметом судово-ветеринарної експертизи є сукупність фактичних даних та обставин справи (провадження), пов'язаних із шкодою, заподіяною здоров'ю і життю тварини, зокрема, характером, механізмом, черговістю, послідовністю, тяжкістю, прижиттєвістю чи посмертністю та давністю утворення тілесних ушкоджень; виникненням і поширенням захворювань тварин; виникненням їх каліцтва чи причиною смерті; дефектним наданням ветеринарної допомоги; безпечністю та якістю кормів і кормових добавок для тварин, встановлених судово-ветеринарним експертом на підставі використання спеціальних знань, шляхом застосування відповідних засобів (методів) за результатами проведеного всебічного дослідження матеріальних і матеріалізованих об'єктів, як носіїв інформації, з метою розв'язання ідентифікаційних, діагностичних та ситуаційних завдань судово-ветеринарної експертизи.

2. Фактичними даними та обставинами, що становлять предмет судово-ветеринарної експертизи є: шкода, заподіяна здоров'ю і життю тварини, зокрема, характер, механізм, черговість, послідовність, тяжкість, прижиттєвість чи посмертність та давність утворення тілесних ушкоджень, розвиток і поширення захворювань тварин, виникнення їх каліцтва або причина смерті, дефектне надання ветеринарної допомоги, безпечність та якість кормів і кормових добавок для тварин.

Фактичними даними та обставинами, що становлять предмет комплексної судової ветеринарно-біологічної, ветеринарно-молекулярно-генетичної, ветеринарно-балістичної, ветеринарно-мистецтвознавчої тощо експертизи, шляхом інтеграції спеціальних знань, зокрема, з ветеринарної медицини, біології тварин, молекулярної генетики, балістики, мистецтвознавства є: видова, групова, вікова, статеві і органно-тканинна приналежність біологічного матеріалу тваринного походження; наявність чи відсутність отрут в організмі тварин (ссавців, тваринних гідробіонтів, бджіл тощо); ушкодження та мор тваринних гідробіонтів, заподіяних електротравмою, ушкодження та причини смерті тварин від дії вогнепальних, вибухових чи металевих зброях.

3. Критерієм розмежування різних видів судових експертиз, зокрема: судово-ветеринарної та судово-біологічної, судової молекулярно-генетичної, судово-балістичної тощо є властивості матеріальних об'єктів дослідження та безпосередній предмет судово-експертного дослідження.

4. Точне визначення предмета судово-ветеринарної експертизи дозволило: розробити і сформулювати типові питання, які одночасно є і завданнями, що виносяться на розв'язання судовому експерту; окреслити коло фактичних даних, які можуть бути установлені під час проведення судово-ветеринарної експертизи; визначити природу спеціальних знань судово-ветеринарного експерта, яка впливає із предмета судово-ветеринарної експертизи; проводити судово-ветеринарне дослідження лише тих матеріальних об'єктів, які є матеріальними носіями інформації у межах предмета цієї експертизи або комплексної судової ветеринарно-біологічної, ветеринарно-молекулярно-генетичної, ветеринарно-балістичної, ветеринарно-мистецтвознавчої тощо експертизи шляхом інтеграції спеціальних знань, зокрема, з ветеринарної медицини, біології тварин, молекулярної генетики, балістики, мистецтвознавства та інших галузей знань; доповнити ч. 2 ст. 242 КПК пунктом 6 про обов'язковість призначення судово-ветеринарної експертизи для з'ясування тяжкості та характеру шкоди, заподіяної здоров'ю тварини, а також для встановлення причини смерті тварин (ссавців, тваринних гідробіонтів, бджіл тощо); включити рекомендації про призначення судово-ветеринарної експертизи до змісту методик розслідування окремих видів правопорушень щодо тварин; відмежувати судово-ветеринарну експертизу від судових експертиз суміжних родів чи видів, зокрема, судово-біологічної, судової молекулярно-генетичної тощо; розробити методики і окремі методи судово-ветеринарної експертизи для дослідження властивостей специфічних її матеріальних об'єктів з метою отримання інформації, що міститься в них з метою розв'язання типових експертних завдань; започаткувати проведення комплексних судових ветеринарно-біологічної, ветеринарно-молекулярно-генетичної, ветеринарно-балістичної, ветеринарно-мистецтвознавчої тощо експертиз шляхом інтеграції спеціальних знань, зокрема, з ветеринарної медицини, біології тварин, молекулярної генетики, балістики, мистецтвознавства тощо; організувати ефективне проведення судово-ветеринарної експертизи у спеціалізованій експертній установі; визначити перспективні напрями науково-дослідної роботи у сфері судово-експертної діяльності в цілому та судово-ветеринарної експертизи зокрема.

Список використаних джерел:

1. Ключев О.М. Удосконалення експертного забезпечення правосуддя: теоретичні, правові та організаційні аспекти. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. 2019. Вип. 19. С. 102–117. DOI: 10.32353/khrife.1.2019.08 (дата звернення: 01.06.2022).
2. Mangematin G. Post-mortum examination in food-producing animals – Regulations and standards. *Point veterinaire*. 1999. 30 (203). 33–36.
3. Яценко І.В. Місце судово-ветеринарної експертизи в системі судових експертиз та її значення у судочинстві. *Eurasian scientific discussions*. Proceedings of the 4th International scientific and practical conference. Barca Academy Publishing. Barcelona, Spain. 2022. Pp. 27–29. URL: <https://sciconf.com.ua/iv-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-eurasianscientific-discussions-8-10-maya-2022-goda-barselona-ispaniya-arhiv/> (дата звернення: 01.06.2022).

4. Яценко І.В., Дереча Л.М. Можливості судово-ветеринарної експертизи як нового виду судових експертиз. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики*. С. 550–567. DOI: 10.32353/khrife.1.2019.044 (дата звернення: 01.06.2022).
5. Шакиров К.Н. К дискуссии о научном определении понятия и сущности предмета судебной экспертизы. *Восток-Запад: партнерство в судебной экспертизе. Актуальные вопросы теории и практики судебной экспертизы*: матер. межд. научн.-практ. конф. (г. Алматы, 6 ноября 2014 г.). Астана, 2014. С. 305–308.
6. Сімакова-Єфремян Е.Б. Загальна теорія судової експертизи як основа методології проведення комплексних судово-експертних досліджень. *Вісник Академії правових наук України*. 2006. № 3 (46). С. 225–235.
7. Експертизи у судочинстві України: посібник / за заг. ред. В.Г. Гончаренка, І.В. Гори. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 504 с.
8. Надгорный Г.М. Предмет судебно-экспертной отрасли и предмет судебной экспертизы. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1976. Вып. 13. С. 37–43.
9. Романюк Б.В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 2002. 196 с.
10. Корухов Ю.Г. Понятие «предмет экспертизы» и его практическое значение. *Эксперт-криминалист*. 2013. № 1. С. 15–17.
11. Грошева О.Ю. Щодо необхідності розроблення організаційно-правових та загально-методичних положень комплексної судової біологотрасологічної експертизи. *Судова експертиза: сучасність та майбутнє*: матер. круглого столу (м. Львів, 25 січ. 2018 р.). Львів: ЛНДІСЕ, 2019. С. 48–49.
12. Van Os J.M.C., Weary D.M., Costa J.H.C., Hotzel M.J., von Keyserlingk M.A.G. Sampling strategies for assessing lameness, injuries, and body condition score on dairy farms. *Journal of dairy science*. 2019. Vol. 102. Is. 9. Pp. 8290–8304. DOI: 10.3168/jds.2018-15134 (дата звернення: 05.03.2022).
13. Hoffman L.C., Luhl J. Causes of cattle bruising during handling and transport in Namibia. *Meat sci-ence*. 2012. Vol. 92. Is. 2. Pp. 115–124. DOI: 10.1016/j.meatsci.2012.04.021 (дата звернення: 05.03.2022).
14. Hall C., Kay R., Green J. A Retrospective Survey of Factors Affecting the Risk of Incidents and Equine Injury During Non-Commercial Transportation by Road in the United Kingdom. *Animals*. 2020. Vol. 10. Is. 2. № 288. DOI: 10.3390/ani10020288 (дата звернення: 05.03.2022).
15. Singer E.R., Barnes J., Saxby F., Murray J.K. Injuries in the event horse: training versus competition. *Vet J*. 2008. Vol. 175. Is. 1. Pp. 76–81. DOI: 10.1016/j.tvjl.2006.11.009 (дата звернення: 05.03.2022).
16. Rowden P., Steinhardt D., Sheehan M. Road crashes involving animals in Australia. *Accident analysis and prevention*. 2008. Vol. 40. Issue 6. Pp. 1865–1871. DOI: 10.1016/j.aap.2008.08.002 (дата звернення: 05.03.2022).
17. Ascione F.R., Weber C.V., Thompson T.M., Heath J., Maruyama M., Hayashi K. Battered pets and domestic violence – Animal abuse reported by women experiencing intimate violence and by nonabused women. *Violence against women*. 2007. Vol. 13. Is. 4. Pp. 354–373. DOI: 10.1177/1077801207299201 (дата звернення: 05.03.2022).
18. Bernitz H., Bernitz Z., Steenkamp G., Blumenthal R., Stols G. The individualisation of a dog bite mark: a case study highlighting the bite mark analysis, with emphasis on differences between dog and human bite marks. *International journal of legal medicine*. 2012. Vol. 126. Is. 3. Pp. 441–446. DOI: 10.1007/s00414-011-0575-4 (дата звернення: 05.03.2022).
19. Felsmann M.Z., Szarek J., Felsmann M., Babinska I. Factors affecting temporary cavity generation during gunshot wound formation in animals – new aspects in the light of flow mechanics: a review. *Veterinarni medicina*. 2012. Vol. 57. Is. 11. Pp. 569–574. DOI: 10.17221/6463 (дата звернення: 05.03.2022).
20. Maria A. C. B. E., Rego A. A. M. D., Maiorka P. C. Necropsy Findings in Dogs that Died During Grooming or other Pet Service Procedures. *Journal of forensic sciences*. 2013. Vol. 58. Is. 5. Pp. 1189–1192. DOI: 10.1111/1556-4029.12236 (дата звернення: 05.03.2022).

21. Doelling C.R., Cronin K.A., Ross S.R., Hopper L.M. The relationship between personality, season, and wounding receipt in zoo-housed Japanese macaques (*Macaca fuscata*): A multi-institutional study. *Am J Primatol.* 2021. Vol. 83. Is. 12. DOI: 10.1002/ajp.23332 (дата звернення: 01.06.2022).
22. McEwen B. J. Trends in Domestic Animal Medico-Legal Pathology Cases Submitted to a Veterinary Diagnostic Laboratory 1998-2010. *Journal of forensic sciences.* 2012. Vol. 57. Is. 5. Pp. 1231–1233. DOI: 10.1111/j.1556-4029.2012.02123.x (дата звернення: 01.06.2022).
23. Sempere L., Rodriguez-Rodriguez A., Boyero L., Egea-Guerrero J. J. Experimental models in traumatic brain injury: from animal models to in vitro assays. *Medicina intensiva.* 2019. Vol. 43. Is. 6. Pp. 362–372. DOI: 10.1016/j.medin.2018.04.012 (дата звернення: 05.03.2022).
24. Miller K. A., Touroo R., Spain C. V., Jones K., Reid P., Lockwood R. Relationship Between Scarring and Dog Aggression in Pit Bull-Type Dogs Involved in Organized Dogfighting. *Animals (Basel).* 2016. Vol. 6. Is. 11. P. 72. DOI: 10.3390/ani6110072 (дата звернення: 01.06.2022).
25. Frame P. F., Meier T. J. Field-assessed injury to wolves captured in rubber-padded traps. *Journal of wildlife management.* 2007. Vol. 71. Is. 6. Pp. 2074–2076. DOI: 10.2193/2006-537 (дата звернення: 01.06.2022) (дата звернення: 01.06.2022).
26. Mills G. Proving the crime: how veterinary forensics can help. *Veterinary record.* Vol. 172. Is. 18. Pp. 465–466. DOI: 10.1136/vr.f2694 (дата звернення: 10.03.2022).
27. Byard R. W., & Boardman W.. The potential role of forensic pathologists in veterinary forensic medicine. *Forensic science medicine and pathology.* 2011. Vol. 7. Is. 3. Pp. 231–232. DOI: 10.1007/s12024-011-9241-x.
28. Listos P., Gryzinska M., Kowalczyk M. Analysis of cases of forensic veterinary opinions produced in a research and teaching unit. *Journal of forensic and legal medicine.* 2015. Vol. 36. Pp. 84–89. DOI: 10.1016/j.jflm.2015.08.002.
29. Основи судової експертизи: навчальний посібник для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта / авт.-уклад.: Л.М. Головченко, А.І. Лозовий, Е.Б. Сімакова-Єфремян та ін. Харків, 2016. 928 с.
30. Лисиченко В.К. К вопросу о предмете и системе криминалистической экспертизы. *Материалы 4-й расширенной конференции.* Киев: Рад. Україна, 1959. С. 329.
31. Сімакова-Єфремян Э.Б. Дискуссионные вопросы классификации задач судебной экспертизы в аспекте исследований контактного взаимодействия объектов. *Актуальные проблемы теории и практики судебной экспертизы: докл. и сообщ. на Междунар. конф. «Восток-Запад: партнерство в судебной экспертизе»* (Нижний Новгород, 6–10 сент. 2004 г.). Москва; Н. Новгород, 2004. С. 40–44.
32. Надгорный Г.М. О понятии предмета судебной экспертизы. *Криминалистика и судебная экспертиза: Респ. межвед. науч. сб.* Київ: «Вища школа», 1989. Вып. 38. С. 10–15.
33. Експертизи у судочинстві України : посібник / за заг. ред. В.Г. Гончаренка, І.В. Гори. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 504 с.
34. Романюк Б.В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 2002. 196 с.
35. Хомутенко О.В., Кудряшова С.В. Про предмет і об'єкт судової економічної експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2010. Вип. 10. С. 553–561.
36. Лоза Т.В. Проблематика предмета судової експертизи. *Multidisziplinäre Forschung: Perspektiven, Probleme und Muster.* 2021. Band 1. С. 105–107. DOI: 10.36074/logos-26.11.2021.v1.35.
37. Лисиченко В. К. Криминалистическое исследование документов. Киев : Вища школа, 1971. 77 с.
38. Сегай М.Я. Судебная экспертология: объект, предмет, природа и система науки. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Харків: Право, 2003. Вип. 3. С. 25–32. URL: <http://revopravo.kiev.ua/s1.html> (дата звернення: 01.06.2022).
39. Колонюк В.П., Форис Ю.Б., Юдина Е.В., Виноградова В.С. О роли и значении судебной экспертологии. *Криміналістика і судова експертиза.* 2019. Випуск 64. С. 150–157. DOI: 10.33994/kndise.2019.64.12 (дата звернення: 01.06.2022).

40. Полупанов О.М. Предмет і завдання судової експертизи. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2014. № 12. С. 72–75.
41. Гуменський О.А., Будко Т.В. Місце експертизи спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації (СТЗ) в системі судових експертиз. *Криміналістика і судова експертиза*. 2018. Вип. 63. С. 67–77.
42. Щербаковський М.Г. Судебные экспертизы : учебно-теоретическое пособие. Харьков : Эспада, 2005. 536 с.
43. Бондаренко О.О. Об'єкт і предмет судової експертизи у кримінальному судочинстві. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Право». 2013. № 1082. Вип. № 16. С. 316–318.
44. Щербаковський М.Г. Предмет судової експертизи. *Форум права*. 2016. № 5. С. 199–203. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_5_34.pdf (дата звернення: 01.06.2022).
45. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 01.06.2022).
46. Грошева О. Ю. Організаційно-правові, загально-методичні засади комплексної судової біолого-трасологічної експертизи та її оцінка судом. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України. Харків, 2021. 341 с.
47. Лубенцов А.В. Предмет і завдання судової автотехнічної експертизи. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 3 (9) т. 3. С. 102–107.
48. Топчій В.В. Актуальність судової молекулярно-генетичної експертизи та проблемні питання щодо її проведення. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. Вип. 18. С. 256–263. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2018.28> (дата звернення: 02.06.2022).
49. Шульга О. О. Поняття і сутність мистецтвознавчої експертизи. *AREA NAUKI (kwartalne, międzynarodowe czasopismo naukowe)*. 2017. С. 86–94.
50. Сімакова-Єфремян Е.Б. Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень: дис.... д-ра юрид. наук: 12.00.09. «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Харків, 2017. 503 с.
51. Про судово-експертну діяльність в Україні: проект закону України від 30.03.2017 № 6264. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=61469 (дата звернення: 01.06.2022).
52. Про судову експертизу та самоврядування судових експертів: проект Закону України / URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH6CF00A> (дата звернення: 01.08.2022).
53. Про судово-експертну діяльність: Закон Туркменістану від 8 листопада 2014 року №137-V. У редакції Законів Туркменістану від 20.03.2017 р., 13.03.2021 р. URL: https://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=71160 (дата звернення: 01.08.2022).
54. О судебно-экспертной деятельности : Закон Азербайджанской Республики від 18.11.1999 № 758-IQ. (1999). URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30602371 (дата звернення: 01.06.2022).
55. О судебно-экспертной деятельности в Республике Казахстан: Закон Республики Казахстан № 44-VI. (2017). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37215312&pos=3;-106#pos=3;-106 (дата звернення: 01.06.2022).
56. О судебно-экспертной деятельности : Закон Кыргызской республики від 24.06.2013 № 100. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/203908> (дата звернення: 01.06.2022).
57. Про державну судову експертизу: Закон республіки Таджикистан від 25.06.2005 № 102. URL: https://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=9038 (дата звернення: 01.06.2022).
58. Про судову експертизу: Закон Республіки Узбекистан від 01.06.2010 р. № ЗПУ-249. URL: <https://lex.uz/ru/docs/1633100> (дата звернення: 01.06.2022).
59. Tiesu ekspertu likums Statuss. *Likums Pienems 11.02.2016, OP numus: 2016/42.1, Stajas speka: 15.03.2016 // Latvijas Vēstnesis*. URL: <https://likumi.lv/ta/id/280576-tiesu-ekspertu-likums> (дата звернення: 01.06.2022).

60. Кримінально-процесуальний закон Латвії: Закон, ухвалений Сеймом 21 квітня 2005 року та оприлюднений Президентом держави 11 травня 2005 року. URL: <https://lawyer-khroulev.com/wp-content/uploads/2019/09/upz-latvii-prava-i-objazannosti-uchastnikov-ugolovnogo-processa-v-latvii.pdf> (дата звернення: 01.06.2022).
61. Щербаковський М.Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків: В деле, 2015. 560 с.
62. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України № 4651–VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.06.2022).
63. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618–IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 01.06.2020).
64. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 № 1798–XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 01.06.2022).
65. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747–IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 01.06.2022).
66. Інструкція про призначення і проведення судових експертиз та експертних досліджень. Затверджено наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 01.06.2022).
67. Інструкція про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах. Затверджено наказом Міністерства юстиції України 12.12.2011 р. № 3505/5, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 12 грудня 2011 р. за № 1431/20169. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1431-11#Text> (дата звернення: 01.06.2022).
68. Правила судово-ветеринарного визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини (методичні рекомендації) / І.В. Яценко, О.І. Парилівський. Харків: ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», 2022. 47 с.
69. Яценко І.В., Парилівський О.І. Каліцтво тварин як предмет судово-ветеринарної експертизи. *Agrarian Bulletin of the Black Sea Littoral*. 2022. Is. 102–103. Pp. 71–86. DOI: 10.37000/abbsl.2022.102.13 (дата звернення: 01.07.2022).
70. Про безпечність та гігієну кормів: Закону України від 21.12.2017 № 2264-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2264-19#Text> (дата звернення: 01.06.2022).
71. Грошева О.Ю. Щодо необхідності розроблення організаційноправових та загально-методичних положень комплексної судової біологотрасологічної експертизи. *Судова експертиза: сучасність та майбутнє* : матер. круглого столу (м. Львів, 25 січ. 2018 р.). Львів : ЛНДІСЕ, 2019. С. 48-49.
72. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки і призначення судових експертиз (Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 у редакції наказу Міністерства юстиції України 26.12.2012 № 1950/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 01.06.2022).
73. Методика судово-ветеринарної експертизи трупів тварин / І.В. Яценко, О.І. Парилівський, Р.Г. Казанцев. Харків: ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», 2022.
74. Методика судово-ветеринарного дослідження тварин з метою встановлення їх каліцтва / І.В. Яценко, О.І. Парилівський, Р.Г. Казанцев. Харків: ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», 2021. 50 с.
75. Методика судово-ветеринарного дослідження живої підекспертної тварини / І.В. Яценко, О.І. Парилівський. Харків: ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», 2022. 50 с.
76. Правила судово-ветеринарної експертизи трупів тварин: Методичні рекомендації / І.В. Яценко, О.І. Парилівський, Р.Г. Казанцев. Харків: ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», 2022. 41 с.
77. Порядок вилучення об'єктів судово-ветеринарної експертизи з трупа тварини для лабораторних досліджень: Методичні рекомендації / І.В. Яценко, О.І. Парилівський, Р.Г. Казанцев. Харків: ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», 2021. 51 с.